

Leveän pensselin yhteiskuntatiedettä

J. P. ROOS

Jo monia vuosia olen haaveillut säätiöstä, jonka tehtävänä olisi pelkästään tieteellisten klassikoiden suomentamisen tukeminen. Niitä on edelleen häpeällisen paljon suomentamatta, alkaen aivan perusteoksista (esimerkiksi Edvard Westermarckin kaikki pääteokset ovat edelleen suomentamatta!). Varsinkaan ns. moderneja klassikoita ei ole saatu suomeksi kuin nimeksi. Yksi alue on kuitenkin poikkeus tästä masentavasta kokonaiskuvasta, nimittäin luonnon- ja yhteiskuntatieteiden leikkauspisteessä oleva ihmisen, luonnon ja tekniikan historiaa koskeva tietokirjallisuus. Maailmalla ilmestyy esimerkiksi valtavasti merkittävää kirjallisuutta, jossa käsitellään mm. ihmisen tietoisuutta ja kehitystä ja josta varsinkin yhteiskuntatieteilijät ovat aivan tietämättömiä. Luultavasti he ovat melkein yhtä tietämättömiä siitä, että tätä kirjallisuutta ilmestyy jatkuvasti ja hyvin lyhyellä viiveellä myös suomeksi. Tämän urotyön takana on Terra Cognita -pienkustantamo, joka on julkaissut seitsemässä vuodessa yli 50 kirjaa, ja vain muutamat sen julkaisemat teokset ovat kevyempää kirjallisuutta.

Kustantamon kaikki kaikessa on ymmärtääkseni Kimmo Pietiläinen, joka itse on kääntänyt huiman määrän keskeisiä alan teoksia, mm. de Waalin Hyväluontoinen, Damasion Descartesin virhe tai Tapahtumisen tunne, Ridleyyn Geenit, kokemus ja ihmisenä oleminen jne. Hän on siis toiminut todella laajalla rintamalla! Ilman Pietiläi-

sen työtä olisimme tälläkin alueella samanlaisessa erämaassa kuin sosiologiassa.

Tuorein (itse asiassa senkin jälkeen on ilmestynyt tai ilmestymässä erittäin tärkeitä teoksia, kuten Darwinin Tunteiden ilmenneminen ihmisissä ja eläimissä Anto Leikolan suomennoksena) Terra Cognitan merkittävä käännösura on Jared Diamondin Tykit, taudit ja teräs, joka alun perin ilmestyi vuonna 1997. Diamond on antropologi, joka on tutkinut Uuden-Guinean kasvullisuutta ja eläimistöä, mutta jonka pääteos on ehdottomasti tämä Guns, germs and steel. Kirjan pääideana on selittää, miten ihmisyhteiskunnat ovat oikein kehittyneet ja miksi juuri Euroopasta tuli niin vauras alue, kun taas Uusi-Guinea oli jäänyt keräilijä-metsästäjävaiheeseen. Diamondin kirjan nerokkuus on mm. siinä, että se havainnollistaa aivan loistavasti ns. proksimaattisten (eli sosiaalishistoriallisten) ja ultimaattisten (eli sosio- ja kulttuuribiologisten) selitysten välisiä eroja ja yhteyksiä. Se on siis ihmiskunnan lyhyt historia aina pleistoseenikaudesta nykypäivään asti koko maailman mitassa. Näin se antaa myös nykyiselle globalisaatiokeskustelulle aivan toisenlaisen historiallisen ulottuvuuden.

Jared Diamondin teokselle on olemassa mielenkiintoinen suomalaisen rinnakkaisteos, nimittäin Pekka Kuusen Tämä ihmisen maailma (1982), jossa Kuusi tavoitteli oikeastaan aivan samanlaista kokonaisesitystä, sitä miten luonnonvalinnasta seuraa

Jared Diamond
Tykit, taudit ja teräs
Suom. Kimmo Pietiläinen
Terra Cognita, 2003

kulttuurievoluutio. Jokaisen, joka on kiinnostunut siitä, miten pienestä on kiinni, ”toimiiko” tällainen selitys vai ei, kannattaa vertailla näitä kirjoja. Periaatteessa Kuusella oli käytettävissään lähes sama tietomateriaali, mutta ongelmana on se, että hän ei oikeastaan pysty yhdistämään eri alueita siten, että niistä syntyisi toimiva kokonais selitys. Diamondilla tällainen kokonais selitys on. Se on myös varsin vastaansanomaton, ainakin siinä mielessä, että keskeiset kausaalisuhteet näyttäytyvät selvästi oikeassa järjestyksessä. Yhteiskuntatieteilijöiden maailmassa itse asiassa kausaalisuhteet näkyvät käänteisinä. Esimerkiksi meille ne valtavat kehityserot, jotka näkyvät vaikkapa Australian aboriginaalien ja eurooppalaisten välillä, selittyvät rodullisina selityksinä tai kehäpäätelminä. Tatu Vanhasen ja Richard Lyndin äskettäin ilmestynyt teos The IQ of Nations antaa kehityseroille hyvin selkeän selityksen: älykkyyserot. Afrikka pärjää huonosti, koska afrikkalaiset ovat tyhmempiä kuin muut. Jared Diamond antaa kuitenkin tälle masentavan deterministiselle näemykselle vaihtoehdon. Hän näyttää, miten hyvinkin pienet kehitystekijät ovat olleet ratkaisevia ja miten älykkyys on jotain muuta kuin ÄÖ.

Kirja on hienosti kirjoitettu ja pedagogisesti rakennettu. Ennen kuin Diamond antaa maailman-selityksensä, hän havainnollistaa yhteiskuntien valtavia kehityseroja yksinkertaisemmalla tilanteella, nimittäin Tyynenmeren saarien asuttamisella. Käytännössä Tyynenmeren saaret asutti sama väestö, joka siirtyi ajan kuluessa Uudesta-Guineasta saarelta toiselle, runsaan 12 000 vuoden kuluessa. Saarten olosuhteet aiheuttivat sen, että saarilla kehittyi täysin erilaisia yhdyskuntia, äärimmäisinä vastakohtina erittäin aggressiiviset maorit ja rauhanomaiset moriorit, jotka maorit teurastivat viimeiseen naiseen ja lapseen 1800-luvulla. Kehityksen erilaisuus riippui olennaisesti saarten tarjoamista luonnonolosuhteista, käyttökelpoisista kasveista ja kesytettävistä eläimistä jne. Nämä tekijät olivat myös luonteeltaan varsin determinoivia.

Diamondin selitys kehitykselle maailmanmitassa on se, että kehitys riippuu toimivista kotieläinten ja viljelykasvien pakeista, joiden leviäminen taas edellyttää soveltuvia ilmasto-olosuhteita. Näin mantere, jossa leviämisuunta on itään ja länteen, on merkittävästi paremmassa asemassa kuin mantere, jossa leviämisuunta on etelä-pohjoinen. Vastaavasti tärkeät maantieteelliset esteet – vuoristot, autionmaat jne. – voivat olla erittäin tehokkaita esteitä jonkin tekniikan tai kasvin leviämiselle. Euroopan etu oli se, että leviäminen oli mahdollista aina toisaalta Länsi-Eurooppaan ja toisaalta Kiinaan (ja Kiinasta Eurooppaan). Toisaalta poliittinen heterogeenisyys oli tärkeää. Kiinan liiallinen yhtenäisyys aiheutti

kehityksen pysähtymisen, kun keisari pystyi aidosti estämään kehityksen (esim. kieltämään laivojen rakentamisen). Tämä muuten on mielenkiintoinen näkökohta vaikkapa EU:n kehitykseen: liiallinen integraatio ja direktiivikasauma saattavat olla kuolinisku Euroopan kehitykselle. Afrikassa ja Amerikassa maantiede ja ilmasto olivat esteenä samojen tekniikoiden kehittymiselle. Meksikossa oli keksitty pyörä (tai niin kuin Pietiläinen oudosti kääntää, ratas), mutta sitä käytettiin vain leluhin, koska ei ollut kotieläimiä, joita olisi voitu käyttää vetojuhtina. Soveltuva vetojuhta olisi ollut muutaman sata kilometriä etelämpänä, mutta välissä oli hankala maasto. Pohjoisessa Amerikassa oli hyvät edellytykset kulttuurin kehitykselle, mutta ei ollut sopivia eläimiä. Vain Lähi-idässä ja Kiinassa syntyi riittävä ”paketti”, johon kuului sekä sopivia viljelykasveja että kesytettäviä eläimiä, joiden avulla viljelyteho voitiin moninkertaistaa, yhdyskuntien koko saattoi kasvaa, kirjoitustaidosta oli hyötyä jne. Kun sitten Kaksoisvirranmaan ekologinen katastrofi toteutui ja hedelmälliset viljelysalueet muuttuivat kuivaksi erämaaksi, lännessä oli jo syntynyt uusia maanviljelysalueita, joissa hyödynnettiin kehitettyjä teknologioita.

Diamondin analyysit vaikkapa Australiasta ja Uudesta-Guineasta ovat suorastaan nerokkaita. Miten samat ihmiset siirtyessään Australiaan ”taantuivat” uudelleen keräilijä-metsästäjiksi, kun heillä tätä ennen oli jo ollut erilaista teknologiaa ja viljelytaitoja. Selitykset ovat ilmastollisia, ja hyvin tuotannollisrationaalisia. Jos viljely ei jostain syystä tuota (esim. pitkäaikaiset kui-

vuudet) niin, että siihen pantu työmäärä kannattaisi, niin siitä luovutaan. Toisaalta Diamond osoittaa myös sen, kuinka meillä on taipumus vähätellä ”alkukantaisten” heimojen älykkyyttä ja taitoja, kun todellisuudessa emme pärjaisi itse samassa ympäristössä paria päivää kauemmin. Tämä on se kuuluisa ”survival of the fittest” -paradoksi, jota useimmat darvinismin kriitikot eivät ole ymmärtäneet. Eloonjääminen riippuu ympäristöstä, ja joissakin ympäristöissä ei ylettömyydestä ”kehittyneisyydestä” ole hyötyä. Älykäs urbaani amerikkalainen, joka ei ole koskaan joutunut tulemaan toimeen ilman erilaisia apuvälineitä, olisi kuumassa ja kuivassa pensaikossa täydellinen idiootti, ”kulttuurisidonnaiselta” älykkyysosamäärältään aivan surkea verrattuna aboriginaalilapseen.

Nähdäkseni Vanhasen ja Lyndin teoria kaatuu jo tähän. Kontekstuaaliset älykkyyserotellut antaisivat aivan toisen tuloksen. Muuten Vanhasen ja Lyndin tulokset ovat siksikin hiukan ongelmallisia, että suomalaiset pärjäävät selvästi paremmin Euroopassa kuin heidän ÄÖ:nsä edellyttäisi. Meidän pitäisi olla Euroopan hännillä taloudellisesti ja hyvinvoinnin osalta, koska olemme melko tyhmiä Euroopan mitassa. Mutta ehkäpä meillä on joitain kontekstisidonnaisia ominaisuuksia, jotka liittyvät maamme ilmastoon toisentyypiseen ankaruuteen.

* * *

Diamondin analyysi kirjoituksen synnystä ja kehityksestä on myös varsin upeaa. Hän tekee erottelun alkuperäiseen keksimiseen ja tämän keksinnön kopioimiseen. Hänen arvionsa on, että

kirjoitustaito syntyi varmasti kahdessa, mahdollisesti neljässä paikassa (Sumeri ja Väli-Amerikka ovat varmoja, Kiina ja Egypti eivät) itsenäisesti ja siirtyi sieltä sitten muualle ns. sinikopiona. Tässä olisin muuten valinnut toisen termin kuin sinikopio vastaamaan Diamondin blueprintia. Mainittakoon, että suomi on maailman kielistä suurin piirtein ainoa, jossa jokaista kielen perusäännettä vastaa ainutlaatuinen merkki. Kaikissa yleisimmissä kielissä tilanne on päinvastainen ja on suuri määrä äänteitä, joilla ei ole omaa kirjainta. Syy siihen, miksi ihanne-tila on niin harvinainen, ei tule täysin selväksi. Kaiketi perussyy on se, että mitä vähemmän kirjaimia, sen parempi. Itse ajattelin, että suomen kielen erikoisuudella on jotain merkitystä siinä, miten pärjäämme juuri tietotekniikan alueella. Toisaalta olen itse monesti ajatellut, että suomen kielessä voitaisiin hyvin luopua ä:n ja ö:n pilkuista, koska useimmat sanat ovat joka tapauksessa ymmärrettäviä ja koska ääkkösettömän kielen kirjoittaminen on paljon helpompaa. Mainittakoon muuten, että Diamond mainitsee Suomen useaan otteeseen, kun yleensä emme sellaista kunniaa tämän alan teoksissa saa.

Vielä on kaksi tärkeää aluetta, joita kirjassa käsitellään: taudit ja tykit. (Itse asiassa voi vähän ihmetellä, miksi kirjan nimi on Guns, germs and steel, kun itse asiassa ruokakasvit ja kotieläimet ovat kirjan kannalta keskeisiä, eli paljon parempi nimi olisi "Kasvit, eläimet ja taudit", mutta se ei ehkä ole yhtä vetävä kuin nykyinen!) Toisin sanoen maanviljelyn tuottama vitsaus ovat taudit, jotka perustuvat olennaisesti siihen, että ihminen alkaes-

saan viljellä maata jäi paikoilleen ja käytti omia ulosteitaan peltojen lannoitukseen. Kaatopaikat olivat talojen nurkissa, ja näin syntyi kotieläinten ja ihmisten välinen bakteriologinen yhteys. Näin asuvat ihmiset sairastuivat eläinten tauteihin, mutta tulivat toisaalta immuuneiksi tai taudit muuttivat luonnettaan darvinilaisen rationaalisesti (nopeasti tappava tauti ei pääse leviämään tehokkaasti, kun taas melko lievä tauti, joka pysyy pitkään kantajassaan, on paljon tehokkaampi). Kun tällainen tauti pääsi leviämään väestöön, jolla sitä ei ollut, seuraukset olivat tuhoisia. Musta surma tai Etelä-Amerikan intiaanien tuhoutuminen ovat tästä esimerkkejä. Todettakoon, että jopa aids noudattaa tätä samaa kehityskuvaa: ensin se oli todella nopeasti tappava tauti, kun nykyään aids-potilaat elävät lääkityksen varassa varsin pitkään (ja siis on mahdollista, että kyse ei ole ainoastaan lääkityksen tehostumisesta).

Tämän lisäksi tuli sitten ase-tekniologia. Diamondin mukaan toisaalta hevoset, toisaalta terä- ja tuliasheet olivat ratkaisevia tekijöitä eri väestöryhmien välisessä sotaishetimitä kanssakäymisessä. Ne kansat, joilla ei ollut kunnon teräaseita eikä hevosia, olivat jo ennalta alakynnessä, vaikka heidän sotataitonsa muuten olisivat olleet kuinka hyviä tahansa. Se, että inkat hävisivät espanjalaisille, jotka olivat varmasti tyhmempiä ja sivistymättömämpiä (inkoilla ei tosin ollut kirjoitusta, mutta suurin osa espanjalaisista oli luku- ja kirjoitustaidottomia ja ilman muuta edusti jo oman kansansa melko marginaalista roska-joukkoa), johtui siitä, että inkoilla ei ollut monikäyttöisiä kotieläimiä, joilla olisi voinut ratsastaa, eikä asetek-

nologiaa, joka olisi tehonnut espanjalaisia vastaan, eikä vastustuskykyä tauteja vastaan (jotka olivat ehtineet tulla jo ennen espanjalaisten saapumista inkujen alueelle). Ja lisäksi espanjalaiset olivat etevämpiä politiikan ja sodankäynnin yhdistämisessä ja tiesivät jo jotain intiaaneista ja heidän uskomuksistaan.

Diamond käy siis läpi koko maailmanhistorian alkaen ensimmäisistä ihmisen vaelluksista Afrikasta Aasiaan ja Amerikoihin aina siihen asti, kunnes voimasuhteet alkavat vakiintua. Afrikan tragedialle hänellä on selityksenä ennen kaikkea se, että afrikkalaisilla ei ollut kesytyskelpoisia kotieläimiä ja pohjoisesta oli mahdoton tuoda päiväntasaajan yli hevosia tai lehmiiä. Heidän trooppiset viljelykasvinsa taas eivät soveltuneet lauhkeille vyöhykkeille. Näin kun eteläisen Afrikan eurooppalaiset uudisasukkaat rantautuivat, he löysivät lähes asumattoman maan ja kuvittelivat olevansa suorastaan alkuasukkaita. Taas kerran vertailu Vanhaseen ja Lyndiin, joiden suoraviivainen geeniselitys menee täysin metseen, on kiinnostavaa.

***

Diamondin teoriaa voi sivumennen sanoen soveltaa jopa itseensä suomalaiseen kustannusmaailmaan. Mistä johtuu, että isot kustannusyhtiöt ovat täysin laiminlyöneet kulttuuritehtävänsä eli klassikoiden kustantamisen? Mistä johtuu, että juuri yhdellä suhteellisen kapealla erityisalueella on syntynyt merkittävää kustannustoimintaa, kun taas vaikkapa sosiologiassa ei ole? Voimme taas kerran puhua erilaisten ympäristö- ja rakennetekijöiden yhdistelmästä ja tie-

tyn paketin toteutumisesta. Tietokoneet ja uusi tekniikka ovat tehneet mahdolliseksi pienkustannustoiminnan. Mutta vasta kun sivistyneet ihmiset, jotka osaavat sekä kääntää että harjoittaa kustannustoimintaa, aktivoituvat, alueella alkaa tapahtua. Suurilla kustannusnorsuilla nämä intressit eivät yhdy, vaikka kaikki osatekijät olisivatkin ole-

massa. Voitto ei ole riittävä mekanismi tuottamaan laadukkaita tiedekirjakäännöksiä systemaattisesti haravoiden, niin kuin Terra Cognita tekee.

Pietiläisen käännös on joustavaa ja luettavaa. Edellä on mainittu joitakin terminologisia ratkaisuja, jotka minusta olisivat ehkä vaatineet hieman enemmän mietintää. Samoin ei venä-

jän kieltä taitavallekaan lukijalle heti selviä, että chetwire tarkoittaa venäjän neljää. Mutta kun ajattelee miehen käännösvauhtia (vuodessa useita tällaisia vaativia teoksia, joissa terminologia vaatii erityistä selvittelyä), niin pienet puutteellisuudet voi antaa hyvin anteeksi, jos ne nyt ovat edes puutteellisuuksia.

Punaiset ja valkoiset muistot

PERTTI HEMÁNUS

Ulla-Maija Peltosen kirja on tutkimukseksi erikoinen. Tavallaanhan on normina yrittää jättää ainakin omat tunteet paljastamatta, mutta tämän opuksen tekijä ei tästä välitä. Tuloksena on teos, joka ainakin minua on koskettanut syvästi, mutta ei niin syvästi, että yhä olisin vain sen lumoissa.

Sota käytiin vuonna 1918 ja sen aloittivat punaiset, mikä on fakta. Kokonaan toinen kysymys on, riittääkö tuo yksinkertainen tosiasia ratkaisemaan, kumpi osapuoli oli oikeassa tai ”oikeassa”. Tunteitteni varassa voisin väittää, että sodan aloittajilla oli hallussaan eräänlainen syvempi oikeus; he tekivät teon, jonka he olisivat voineet tehdä jo aikaisemmin, ja ehkä heidän olisi pitänytkin toimia noin. En siis olisi siis pasifisti.

Tämä ei kuitenkaan ole koko totuus asiassa. Arvostan esimerkiksi erään vasemmistoliiiton jäsenen pasifistista kantaa, jolla hänen mukaansa pystyttiin vihdoin kukistamaan verettömästi Etelä-Afrikan rasistisen diktatuurin

olemassaolo ja saattamaan maan myönteisen, tosin hyvin hitaalta näyttävän kehityksen tielle. Tuossa tapauksessa pasifismi toimi, eräissä muissa tapauksissa se ei ole toiminut, ikävä kyllä.

Vuoden 1918 Suomi oli luokkakayhteiskunta. Nykyistäkin Suomea on lupa kutsua samalla nimikkeellä, mutta tilanne on mutkikkaampi.

Moni muistanee Ilmari Kianon ehkä parhaan romaanin Punainen viiva ja sen etunimettömän kiihottajan Puntarpään, joka vakuutti onnen ajan alkavan ja köyhyyden loppuvan, kunhan kurjalisto äänestää. Se äänesti eikä mitään muutosta tapahtunut. Vuonna 1916 silloin vielä jakamatonta sosialidemokraattinen puolue saavutti eduskuntavaaleissa yksinkertaisen enemmistön. Eduskunta kuitenkin hajotettiin – miksi? Jotkut ovat epäilleet, että vaalien tulos oli porvaristollemme liikaa.

Ehkä tärkeämpi näkökohta on se, että Suomi itsenäistyi joulukuun 6. päivänä 1917. Venäjä

Ulla-Maija Peltosen
Muistin paikat
Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta
Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2003
330 s.

kuohui. Ajankohta houkutteli poliittisen järjestyksen vaihtamiseen meilläkin.

Toisaalta on kaiken aikaa muistettava, että sotatilannetta ei pidä liioitella. Jotkut ovat saaneet psyykkistä voimaa tekemällä niin, mutta itse taas muistuttaisin siitä, että laajat alueet Suomessa säilyivät kutakuinkin täysin rauhallisina.

Mikä sitten on kirjoittajan oma anti? Se on syvästi mieleenpainuva, jopa niin että joudun hillitsemään omia tunteitani. Muistutan kuitenkin siitä, että oikeushistorian professori Jukka Kekkosen laskelmien mukaan valkoiset surmasivat vastustaji-